

SÕNARAAMAT VÕI/JA EKSPERIMENT

Läti-eesti sõnaraamat. Latviešu-igauņu vārdnīca. Projektijuht / Projekta vadītājs Arvi Tavast. Sõnaraamatu töörühm / Vārdnīcas darba grupa Merle Madisson, Aive Mandel, Tauno Nõulik, Anita Tannenberg. Eesti Keele Instituut / Igaunu valodas institūts. Tallinn / Tallina: Eesti Keele Sihtasutus / Igaunu valodas fonds, 2015. 737 lk.

Naabrist on raske aru saada, kui sa ei kuule, mida ta ütleb, naaberrahvast on raske mõista, kui sa ei oska tema keelt. Aga keele omandamiseks on hädasti vaja sõnaraamatuid. Lätlasi ja eestlasi on siiani aidanud teineteisest ilma vahelträäkijateta aru saada Karl Abeni koostatud üsna tagasihoidlikud sõnaraamatud (niihästi läti-eesti kui ka eesti-läti), mis nägid ilmavalgust umbes pool sajandit tagasi. Euroopa Regionaalarengu Fondi Eesti-Läti programmi mõningasel rahalisel toel algas kolm aastat tagasi kaasaegsemate ja mahult ulatuslikumate sõnaraamatute koostamine ning tänava ilmusidki mõlema suuna sõnaraamatud,¹ kusjuures mõlemad ka internetiversioonis.

Võtnud esimest korda kätte trüki-värske läti-eesti sõnaraamatu (LES) ja seda sirvinud, jahmatas kõigepealt

¹ Igaunu-latviešu vārdnīca. Eesti-läti sõnaraamat. Atbildīgais redaktors / Vastutav toimetaja Valts Ernštreits. Sastādītāji / Koostajad Valts Ernštreits, Marika Muzikante, Maima Grīnberga. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2015.

mārksõnastik ise. Peaaegu igal leheküljel näeme – teinekord lausa ridamisi – sõnaartikleid, mida ei juhata sisse mitte märksõna ehk lemma funktsioonis esinev sõna, vaid sõnaühend, nt **laika apstākļis, laika darbs, laika gaitā, laika gars, laika intervāls, laika kavēklis, laika kontrole, laika maiņa, laika norma, laika pārbaude, laika plūdums, laika prognoze, laika rats, laika rezerve, laika signāls, laika skaitīšana, laika sprīdis, laika trūkums, laika ziņā, laika ziņas, laika zobs, laika zudums**. Lausa patt on raisata retsensiooniks võimaldatud ruumi nii paljude ühetaluste näidetega, ent loend demonstreerib kujukalt, kui ebaratsionaalselt on sisustatud sõnaraamatu maht. Komponentide arvu poolest kuulub rekord „mārksõnale” **deniņu kaula aizauss paugura iekaisums**. Nagu võib aru saada, on sellised sõnaartiklid tekkinud, kui viia mehaaniliselt pöördjärjestuses sisse algsete eesti sõnade läti sõnaühendilised tõlked (selle võtte alla ei käi siiski **laika gaitā** 'aja jooksul'). Sõnaraamatu kasutamine hõlbustuks, aga ühtlasi oleks tublisti kokku hoitud mahus, kui raskemini tõlgitavad sõnaühendid oleks jagatud põhisonast lähtuvalt sõnaartikliteks (nt juba eespool nimetatud **laika gaitā** sobiks nii sõnaartiklisse **laiks** kui ka artiklisse **gaita**), nagu seda on tehtud varemgi tuhandetes kõikvõimalike keelte sõnaraamatutes, aga selle sõnaühendi tõlge, mis otse aritmeetilisel kujuneb eraldi komponentide

(sõnade) tõlkest (nt **laika prognoze** ilmaennustus = **laiks 2.** ilm + **prognoze** prognoos, ennustus), oleks usaldatud sõnaraamatu kasutaja tervele mõistusele. Ülearuste sõnaartiklite eredamaid näiteid on need neli: **kakao pupa** 'kakaouba', **kakao pupas** 'kakaood', **kakao pupiņa** 'kakaouba', **kakao pupiņas** 'kakaood', mis on lülitatud sõnaraamatusse lisaks sõnaartiklile **kakao**.

Pärast esmalehitsemist sõnaraamatu alguslehekülgedele tagasi pöördudes ei õnnestunud leida vastutava toimetaja nime; mustvalgel seisab üksnes projekti juhi Arvi Tavasti nimi, kes on olnud vastutav andmete esitamise struktuuri, koostamis põhimõtete ja automaatse maketeerimise eest. Niisiis ei ole sõnaraamatu koostamisel osalenud ühtki kogunud leksikograafi, kes oluks ühtlasi hea läti keele tundja. Projekti konsultant leksikograaf Margit Langemets on nähtavasti peatähelepanu pööranud sõnaraamatu n-õ paremale poolele, st eesti tõlgetele, suutmata ometi enda kanda võtta vastutust ebatäpsuste ja pentsikuste eest sõnaraamatu vasakul, s.o läti poolel. Mõned näited. Sõnaartiklis **acs 1) f** (ačtele *deminutiiv*, ačele *deminutiiv*) 'silm' (nägemiselund) on nimetatud stilistiliselt markeeritud deminutiivid, neile on loodud ka iseseisvad sõnaartiklid – küll ilma stiilmärgendita, mis oluks ometi teretulnud –, kuid sõnaraamatus ei leidu stilistiliselt neutraalne, ent ebaregulaarne deminutiivtületis *actiņa*, mis reeglipäratuna peaks tingimata sõnaraamatusse kuuluma. Sõnaartiklis **cūciņa** on 2. tähendusena toodud 'mumps, parotiit', kuid puudub märgend, et sellisel juhul on läti sõna *plurale tantum cūciņas* (ainsuslikku kasutust võib vaid haruharva kuulda kõnekeeles). Läbinisti neutraalsele oskuskeelendile **cukurrūpniecība** 'suhkrutööstus' on lisatud ekslik märgend *vananenud*. Sõnal **grožot** 'ohjata', p.o 'ohjama' või parem '(hobusele) ohje panema' aga puudub märgend *harv*; et märgend on vajalik,

võib veenduda läti kirjakeele sõnaraamatu („Latviešu literārās valodas vārdnīca”), suurima läti keele trükisõnaraamatu abil (jäab mulje, et LES-i autorid ei ole seda allikat kahjuks kasutanudki), uuemasse läti keele veebisõnaraamatusse MLVV („Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca”) pole tegusõna *grožot* ülepea lülitatud, sest selle kasutus on üliharv. **krievvalodīgs 1)** 'venekeelne (hrl Läti venekeelsete elanike kohta)' – selles tähenduses esineb märksõna substantiveerunud adjektiivina ja realiseerub määratud lõpuga: *krievvalodīgais*. Raskesti mõistetav on märksõna **vecmāma** 'vanaema, isaema' kirjakuju õigustus, ilmselt on sõna korpusesse sattunud ilukirjanduslikust tekstist, mille autor on soovinud edasi anda hälbivat hääldusvarianti; kummastav, et sõnal ei ole stiilmärgendit, samal ajal kui **vecmamma** ja **vecāmamma** on sellisega varustatud – mine tea kui põhjendatult: *kõnekeelne*. Sõnaartiklis **velns** 'kurat, sarvik' on toodud harva kasutatud sünonüüm *ragainis*, kuid sõnaraamatusse pole mahtunud tavasünonüüm *sātans*. Et märgendiloend puudub, ei söanda ma kategooriliselt väita, ometi näib, et puudub märgend *slāng*; sellele järeldusele sundis tõsiasi, et *kõnekeelne* on lisatud iseloomustama sõnu, mis tõepoolest kuuluvad kõnekeelsesse registrisse, nt **sēžamvieta** 'istmik, tagumik, taguots, perse', kui ka vaieldamatuid slāngisõnu, nagu **štelle**, mis ekslikult on saanud stiilmärgendi *kõnekeelne*; sellele kirjakeele seisukohast täiesti marginaalsele sõnale on üllatuslikult pühendatud eba-proportsionaalselt palju ruumi, esitledes seda kolme tähendusega: 1) *kõnekeelne* (darbs) töö, tegevus 2) *kõnekeelne* (priekšmets, lieta, manta) ese, asi, objekt 3) *kõnekeelne* (situācija, stāvoklis) situatsioon, olukord. Õieti on kõnealune keelend läti slāngikeeles registreeritud tervelt seitsmes tähenduses.² Viimaks

² Vt O. Bušs, V. Ernstsone, Latviešu valodas slenga vārdnīca. Norden AB 2006, lk 492–493.

siiski hoomasin märgendit *släng* märksõna **šluha** 1) 'prostituut, ...' juures, kus küll märksa kohasem oluks stiilimärgend *vulgaarne*. **žids** 'heebrealane, juut' iseloomustuseks toodud *halvustav* on ekslik, sellist käsitust surutakse peale kõrvalt, venekeelsete juutide poolt (sellest on muide kirjutanud Lätis sündinud Iisraeli publitsist Frank Gordon). Lisan siinkohal mõned sõnaraamatus puuduvad, kuid ometi olulised märksõnad: *grezele* 'krõnks, nõiamoor', *nelabais* 'kurat', *neškistenis* 'sindrinahk, reo, raisk', *žogmala* 'aiaäärne', *žuburot* 'oksi ajama, harunema'.

Sõnaraamatu positiivsemaks jooneks tuleb pidada juba nimetatud sünonüümide esitamist märksõnade juures. Selle üle, kui täpselt ühe või teise sünonüümi tähendus vastab märksõnale, võib vaielda, nagu seda näitab mis tahes sünonüümisõnaraamatu ainestik. Pisut imelik on aga see, et mõningate tegusõnade sünonüümideks on esitatud sama verbi eesliitega tuletised, nt **špaktelet** (nošpaktelet, aizšpaktelet) 'pahteldama'.

Toomaks ülevaatlikumalt esile vaadeldava sõnaraamatu vajakajäämisi, võrreldes seda mõne teise läti keele sõnaraamatuga. Kõrvutan siinkohal üht läti-eesti sõnaraamatusse lülitatud sõnaartiklit vastava sõnaartikliga enam-vähem sama mahuga (851 lk) läti-inglise sõnaraamatus:³

grozities 1) (dīdities, trīties) nihelema
2) keerlema, muutuma

grozities 1. (mainīties) to change, to alter; g. uz labu – to change/alter for the better; g. uz sliktu – to change/alter for the worse; **2.** (griezties) to turn; (no vieniem sāniem uz otriem) to toss about, to toss and turn; **3.** (kustēties) to move, fidget; ♦ ap ko lieta grozās – what is it all about?; sarunas grozās ap jaunākajiem notikumiem – the conversation deals with the latest events; viņš grozās mākslinieku aprindās – he mixes/moves

³ Jaunā latviešu-angļu vārdnīca. Toim A. Veisbergs. Rīga: EAI, 2000.

in literary circles, he rubs shoulders with writers; grozies kā gribi... – do whatever you want...

Kõrvutus osutab, et LES-is puuduvad täiesti sõna kasutusnäited, pole esitatud märksõnaga seotud püsiühendeid (fraseoloogiat) ega selliste sõnaühendite tõlkeid (mistõttu sõnaraamatu kasutaja ei saa ei sõnaartiklist **acs** 'silm' ega sõnaartiklist **pilns** 1) 'täis...' teada, kuidas mõista nt fraasi *pilns kā acs* 'silmini täis'; tōsi, sõna **pilns** juures on küll antud ka tähendus 'purjus', mis on siiski mõnevõrra eksitav, sest väljaspool võrdlustrindit see ei realiseeru. On selge, et LES-is pole kasutatud kõiki võimalusi taotlemaks semantilise analüüsi sügavust.

Uue läti-eesti sõnaraamatu koostamisel on maksimaalselt kasutatud sõnaraamatu loomisprotsessi automatiseerimist tänapäevase tarkvara abil, mistõttu tulemust võib pidada eksperimentaalseks. Nagu teada, on eksperiment kasulik igal juhul, ka siis, kui tulemus ei vasta päriselt eksperimendi teostajate soovidele. Konkreetne eksperiment tõendab, et sõnaraamatu koostamine automatiseeritult (korpusel *resp.* paralleelsetel korpustel baseeruvalt) ei võimalda ilma kvalifitseeritud leksikograafide ajamahuka käsitööta praegu veel luua piisavalt heatasemelisi sõnaraamatuid (lisatagu, et see järeldus ei tugine üksnes LES-i analüüsile; sarnane kogemus on nt ka tšehhi kolleegidel, kes Michal Škrabali juhtimisel koostavad läti-tšehhi sõnaraamatut, toetudes paralleelsetele keelekorpustele). See on ilmselt halb sõnum, kuid hea uudis on see, et LES, ehkki leksikograafiliselt ebatäiuslik, vaieldamatult kergendab tänapäevaste läti tekstide tõlkimist eesti keelde, aga ka läti keele omandamist neil eestlastel, kel on huvi sügavamalt tutvuda lõunanaabrite keelega.

OJĀRS BUŠS

Lätikeelsest käsikirjast eestindanud

LEMBIT VABA